

۱۹۲۶

ایکینجی جلد

تورکیات مجموعہ سی

استانبول دارالفنون تورکیات استیتوسی طرفندہ نشر ابیدلیر

مدیر:

کرم سبلی زاده محمد فؤاد

استانبول دارالفنون شده «تورک ادبیاتی تاریخی» مدرسی

استانبول - دولت مطبعہ سی

۱۹۲۸

کتابیات تنقید و تحلیل‌لری

«مردم قلی دیوانی و بدی عصرلر تورکجه برمنظومه» — شارحی و منقدی: شیخ محسن فانی — استانبول ۱۳۴۰، ۴، ص ۶۴ — کاغذجیلیق و مطبعه جیلیق آنونیم شرکئی .

رساله نك مقدمه سنده، بوكتابك، عموم تورك ديبلرينه عائد نشر ايتمك ايسته ديكي تبعات كلياتندن برجزء اولديغى، و «۲۵ سنه متاديا وقف وجود ايتديكي لغتنامه لرى اكماله موفق اولدقدن صوكر اغرب توركجه سنك كچيرديكي صفحات انقلابك مهم انموذجى اولان بوديوانجه يي طبع ايتديرمك» فكرينه كلديكنى سويله يه ن ناشر، كرك «مختوم قولى»، كرك «يدى عصرلق توركجه منظومه» نك تورك ادبياتى ولسانياتى تاريخنده كى موقعلرينى لايقيه تقدير ايدهر ك نشرينه ده اولنستنده خالص علمى مقصدله اهميت ويرديكنى اكلاتمقده در .

ناشر، توركن شاعرينك يالكرز «وامبه رى» طرفندن بوندن ياريم عصر اول آلمان شرق جمعيتى مجموعه سنده (Z.D.M.G. xxxIII) نشر اولونان قطعه لرني، و يدي عصرلق منظومه ديديكي «على» نك «قصه يوسف» ينك ده مذكور مجموعه نك ۴۳ نجى جلدنده «هوتسما» طرفندن نشر اولونان قطعه سنى تكرار ايتمكه ا كتفا ايتمشدر. اثرده تنقيد و محاكمه يه دكر يكي برشى وارايسه، اوده، شرح و حاشيله رو ناشر ك بواثرلرى آكلايشى كيفيتيدر. «مختوم قولى» نك بعض ديكر قسملرى دها ۱۹۰۷ سنه سى «تاشكند» ده «آستراوومف» طرفندن «توركستان ولايتى نك كزيتى» غزته سنده تفرقه صورتنده، صوكر ۱۲۸ صحيفه لك بر رساله صورتنده ۵۰ دانه اولارق نشر اولونمشدر. مؤخر آسترخانده مقيم توركن عالمى «عبدالرحمن نيازى» ۱۹۱۱ سنه سى «مختوم قولى ديوانى» نى نشر ايتمشدر. ۱۹۱۱ سنه سى ينه «تاشكند» ده عارفان مطبعه سنده «اوتوزايكي تخم قصه سى و مختم قلى» اسميله طبع اولونمشدر. مستشرق «صاميلوويچ» بواثرله پك چوق اوغراشمش و «روس آثار عتيقه جمعيتى شرق شعبه سى» مجموعه لر ينك (Z.V.O) XIX نجى جلدنده ص 03-03 «مختوم قولى» و عموماً اوتپده كى توركن شاعرلرى حقنده و ص 0148-0125 لرنده «مختوم قولى» نك ديوانى حقنده مقاله لر يازمش، و ۱۹۰۷ سنه سى Zyvaia Starina مجموعه سنده «يالين آياق توركن شاعرى» ديه نشر اينديكي مقاله سنده ده «مختوم قولى» ورفقاسندن بحث ايتمشدر. «صاميلوويچ»، «مختوم قولى» نك متعدد نسخه لرينه مالك اولمش، و بونلرى نشر

اولونان قسملریله ده قارشیلان شیر اراق بوشاعره منسوب جمعاً ۱۹۷ منظومه موجود اولدیغنی قید ایتیش و بوتون موجود منظومه لرك مطالعیرینی نشر ایتیشدر. صوکران بن ۱۹۱۳ سنه سی «فرغانه» ده «مختوم قولى» نك اوکونه قادار کوريله ن نسخه لرك هپسندن داهانکین و مکمل و صحیح بر دیوانی اله کچیره لرك بونسخه صوکران طرفدن صاحی «توره قول اوغلی نذیر» ه اعاده اولونمشدر [و «مختوم قولى» نك حیانتنه عائد بولایلدیکم معلوماتی ده علاوه ایده لرك، بوتون منظومه لرك مطالعیرینی نقل ایتک صورتیله فهرستی اورنیورغ ده ۱۹۱۳ سنه سنده «شورا» مجموعه سنك ۱۲-۱۷ صایلر نده نشر ایتدم. بون بولدیغ نسخه ده اوکونه قادار معلوم اولمايان ۵۶ منظومه موجود اولوب منظومه لرك عددی ۱۹۷ + ۵۶ = ۲۵۳ عددینه واصل اولدی. صوکران «مختوم قولى» نك داهانر قانچ یکن نسخه لری بولونمسی و بون مقاله مک نشری مناسبیله صامایلوویچ «اورتا آسیا تورک ادبیاتنه عائد مالز مه لر» نام مقاله لرینك II-III نجی جزؤلرینی (Z. V.O. XXII) نشر ایتدی. بوراده، الینه کچیش اولان دیگر نسخه لردن داهان ۲۶ یکن منظومه کوسترمش، بونلری و بون بولدیغیمی علاوه ایله مختوم قولى منظومه لرینك جمعاً ۲۷۹ پارچه اولدیغنی بعدالتدقیق قید ایتیش و ص ۱۴۰ - ۱۵۳: «مختوم قولى» نك پدری «دولت محمد منلا بن عبدالله» ك ۱۱۶۷ ه. (= ۱۷۵۳/۴ میلادی) ده تالیف ایتدیکی «وعظ آزاد» نام اثرندن بعض نمونه لرده علاوه ایتیشدر. بوندن صوکران «مختوم قولى» حقنده، اگر تورکمنستان غزته لرنده بویله رشى موجود دکسه، بر مقاله ویا اثرنشر اولونمادیغنی ظن ایدیورم.

«شیخ محسن فانی» بکک شیمدی موضوع بحث اولان نشری ایسه، یوقاریده دیدیکمزکی، یالکز «وامبه ری» نشرینی تکراردن عبارت اولدیغندن بوباده هیچ بریکی شی علاوه ایتیه یور. «وامبه ری» کندى انده کی دیوانك دولغون یازیلی ۲۶۰ صحیفه دن عبارت اولدیغنی و یکی فنا تعلیقه بلیکده برائنی طرفدن استنساخ ایدیلن، قسماً قطعاً او قونمان، و قسماً او قونورسه ده آ کلاشیلا مایه حق بر صورتده یازیلان غایت کوتور نسخه اولدیغنی سویله مش، و او بویوک اثردن زورله او قویله بیله لرك نشر ایتدیکی بوقطعه لره ده «یالکز برنجی وضعیف بر تجربه» اولدیغندن نظر عفو له باقیلماسنی مخصوصاً رجایتمش در (ص ۳۹۲). وفی الواقع «وامبه ری» نك بوتون دیگر نشریاتندن داهان زیاده شو «مختوم قولى دیوانی» بوسبوتون خطا اولوب، اونلره نظر آ «مختوم قولى» حقنده یازدیغنی محاکمه لرده بومستشرق لک تورکمن شاعرینی ایجه آ کلابه مادیغنی کوسترمشدر. «شیخ محسن فانی» ایسه یالکز او خطالری تکرار ایتیکه قالمایوب حتی اونلری غریب بر شکلده «ایضاح» و برچوق یکی خطالرده

علاوه ایتش اولدیغندن، المزدده کی و صوک استانبول طبعی علم ایچون بر آدیم داهای کیری کیتیمک دیمکدر [۱].

مذکور دیوانک «آستراوومف» طرفندن نشر اولونان قسمی تورکیات انستیتوسی کتبخانه سنده نومرو ۳۷۵۲ ده کی اوافق رساله لر ایچنده موجوددر؛ لیکن مع الاسف کاتائف کتبخانه سی وقتیه ایی تنظیم اولونماش و بالخاصه کو چوک رساله لر کندی اسمار یله یار یلماش اولدیغندن، اوجهلندن، «مختوم قولی دیوانی» ده کندی اسمیه قید اولونماشدر. بلکه اوسبیدن دولاییدرکه، ناشر، کتابک استانبولده نسخه سی موجود اولان «تاشکند» نشرندن ده استفاده ایتیمش [۲]، و هیچ اولماز سه بعض منظومه لری، «وامبه ری» نک جهالیه برابرو کولنج چر آتکار لغندن متولد خطا لرندن قورتاراماشدر. مثال ایچون بر ایکی بیت آلام :

وامبری وشیخ محسن فانی نشری ص ۳۵

داغر حقنک نجیدور دفه هم اوزین داغ سایار
ککک الله کان بار منک ایل زوال بار
سرکه ایتور بال منم زفت اوزینی یاغ سایار
خبر اکسنگ بردون اوزین کم سایار
اوزیانشده بدودن اشک اوزین بیک سایار

تاشکند طبعی ص ۶۵

داغلار حقنک میخیدور [والجبال اوتاداً] دفه (تییه) اوزین داغ سایار
کم لیک [تواضع و نقصان] ایله کال بار منلیک ایتجه [یاخود «ایل»] زوال بار
سرکه ایتور بال منم نفت اوزینی یاغ سایار
خبر آسنگ برو [«بزاو» بلکه «بردون»] دین * اوزین کیم سایماز دوه دین
اوزیانشده بدو [بیده و] دین * اشک اوزین یک سایار.

[۱] صامایل و میج صوک مقاله سنده (Z.V.O. XXII, 139) مستشرقلرک «مختوم قولی» بی آ کلامق بولنده کوردکلری مشکلاتدن بحث ایتیم مناسبیه بعض ارشاداتده بولونمشدر. فقط بن، مقاله مده «مستشرقلر مختوم قولی نک لسانی و روحی آ کلامیورل» دیدیکم زمان، بویالکر «وامبه ری» به وطبعنده یک چوق خطا لر یابان «آستراوومف» ه عائد ایدی.

[۲] شیخ محسن فانی نشرنده کی منظومه لر دن نومرو ۱ — شیمدی استانبولده موجود اولان تاشکند طبعنده ص ۲ — ۳ ده، نومرو ۳ — ص ۴ ده، نومرو ۵ — ص ۱۹ ده، نومرو ۷ — ص ۹ ده، نومرو ۸ — ص ۲۲ ده، نومرو ۹ — ص ۲۳ ده، نومرو ۱۲ — ص ۲۶ ده، نومرو ۱۳ — ص ۴ ده، نومرو ۱۴ ص ۶۵ ده، نومرو ۱۵ — ص ۶۴ ده، نومرو ۱۷ — ص ۶۹ ده، نومرو ۱۸ — ص ۷۱ ده؛ کذا علاوه لر دن نومرو ۱ — ص ۲۱، نومرو ۳ — ص ۲۸، نومرو ۵، ۶ — ص ۴، نومرو ۷ — ص ۴۲ ده مندرج اولق اوزره موجوددرل.

ص ۲۹ ده کی ۱۰ نومرولو منظومه، عموماً «مختوم قولى» به منسوب منظومه لرك انك نادر و الك مهم اولانلرندن بریدر شیخ محسن فانی ایسه «یوموت، تکه، دوچکر، بقر» کله لرینه سؤال علامتی قویمله، «اهل سنی» کله سنی ده «اهل عیال»، «ناموس ایتمک» عباره سنی ده «عرض و ناموس اخلاص ایتمک» دییه ترجمه ایتمکله، کنديسينك «وامبه ری» ترجمه سندن ده استفاده ایتمه دیکنی، و «وامبه ری» نك عمومیتله دوغرو آکلادینی بو مهم منظومه نك مضمونی کنديسينه تماماً مجهول قالدیغنی کوستریور. نتیجه ده ناشر، بوتون منظومه لر حقنده یازدیغنی ملاحظه لری آراسنده (ص ۱۱، و مرو ۱۰)، واکشایان دقت منظومه حقنده بالکیز: «شرق حیاتنك ساده و فقط حقیقی تصویریدر» دیمکله اکتفا ایتمشدر. عمومیتله «مختوم قولى» به منسوب دیوانلرك اکثری سنده تصادف اولونمایان و بالکیز فرغانه نسخه سنده و ۱۹۲۳ سنه سی ابتدا سنده «مرو» ده کوردیکم بر نسخه ده بولونان بو کبی ترکمن حیات سیاسی و اجتماعی سنه عايد پارچه لر و بو منظومه، تورکنلرك و بالخاصه «مختوم قولى» منسوب اولدیغنی «کوکلان» قبیله سی ایله و «یومودلر» کملی نشیده لری درکه، تورکنلرك ایران اوزرینه اولان آقینلری نام یغما گر آقینچی تورکمن روحنده توصیف ایدرو تورکملری تهییج ایدن بر حرب مارشی وظیفه سنی کورور. بو منظومه پترسبورغ کتبخانه عمومی نسخه سنده ده موجوددر (Z.V.O.xlx,0147). تاشکند طبعنده ایسه بولونماز. اوجه تدن دیگر نسخه لر الده ایدیلده دجه، بو منظومه نك بعض بیتلری تامیله آکلاشیلما دن قالا جقدر؛ ۵، ۷ نجی مصراعرک کله جهتیله معنالی قسماً واضح اولمقله برابر، «وامبه ری» و «شیخ محسن فانی» ترجمه لرینی قبول ایتمک قابل دکلدر. منظومه نك باشی «صامایلو و ییج» نك نقل ایتمدیکی کبی «یوموت - کوکلان» (کوکلان) تعصیب ایدی ب اوزبندن چیقدی قوشون اونکی آردی بیلینمز» شکلنده در. و عمومیتله معناسی قسماً «وامبه ری» نك (ص ۴۰۹ - ۴۱۱) ده ترجمه ایتمدیکی وجهله بوجه آتیدر:

«یوموت - کوکلان» قبیله سی هیجانه کله رک اوکی آردی بیلینمز، نهایتسز عسکر صفتیله سفره چیقدی. قالا بالغندن صغیش - مایه رق کوی قصبه لر ایچری سندن کیتیه رک (؟) صحرا یوليله کیدیور [۱]. بو عسکرک تعقیب ایده جک یولی وقوناجق منزل کاهلری بللی اولماز. عسکرک هیبتندن طاغیر طاشلر چارپیشور. بو سفرده اوچ بیک نیزه باز نه وکر

[۱] یعنی اگر مصراعی «صیغالمای چیقدی دشته دهان یولیندن» اوقومق قابل اولورسه، «وامبه ری» ایسه «اوزاق دشت و کویلردن چیقدی» دییه ترجمه ایدیور. «سفلمای» کله سنی ترجمه سز براقیور. بوراده «دهان» کله سنك بریر اسمی اولماسی ده محتملدر.

[ناشر ك اصلاً فارسی ظن ایتدیكى بوكله نك «تور كجه» ویا «موغولجه» اولدینی «میلیورانسکی» نك «ابن مهنه» یه شر حنده (Z.V.0.xv) پك كوزهل ایضاح ایدیلشدر]، درت بیک باقر (فتیللی) تفنکلی عسکر اشتراك ایدیور. نهر ك یوقاریسندن تکه وصالور قبیله لری یورو یوش ایدر کن بونلرده پك قالالقدر. آرالرنده کیمی کوچیه و کیمی اوطوراق (؟ وامبه ری یه کوره) ایدیکی بیلینمز. بو قدر کثیف بر قوت ایله اهل سننه (یعنی سنیلر) عار ایده رک کلیورلر، (قیزیلباشک، ایرانک) شهرلرینی یاقه رق باغلرینی محو و بر باد ایدورلر. بر تعرضله «اصفهان» ی و حسابی بیلنمز کوی و قصبه لری فتح ایدیورلر. اشته بومیدان علی نك میدانی در. باقک نه ایش کورو یور بو میدانه عمر و عثمان. آتارک دمندن پروکوک دولدی، خراسان اولکه سنده تور کن عسکرلرینک قوباردینی طوزدن بو اولکه ده نزه سی ی و نزه سی طوز اولدینی هیچ فرق اولوناماز. «تاشکند» نشر نده بوکی تور کن حیات جنک جو یانه سنه عائد منظومه لردن یالکیز بر پارچه طبع اولونمش درکه (ص ۹۶-۹۷)، او منظومه ده، دیگر بوتون نسخه لر میاننده، یالکیز بنم نسخه ده و قاقاجان نسخه سنده (Z.V.0.xx11.128.135) بولونیور. بونده، ایلك بهارده تور کنلرک ایران آقینلرینه ناصل حاضر لملری ایجاب ایتدیکی، کفارک اسارتنه تور کنک هیچ تحمل ایده میه چکی، تور کن بردفعه بلنی باغلادقدن صو کرا «دریا قولزهی» (= قورزم = خوارزم = بحر خزر) قوروداجنی، بوتون تور کن قبائی «تکه، یوموت، کوکلان، یازرلر» ک شیمدی بر پادشاهه تابع اولملری ایجاب ایتدیکی، و او پادشاهک ده «کال خان اوغلان» اولماسی لزومی تام «دده قور قوت» لسانیه سویله نیور. «مختوم قولی» بونده قیش طوقسانینک داهاجا بوق نه ایته ایرمه سنی، ویرانی یغما ایتمه یی داه و داهاتسرایع ایتمه سنی کوزلرندن یاش آقیتارق و تاگری یه یالوار ارق دما ایدیور. «مختوم قولی» نك بوکی جنک جو یانه شعرلری پک معروف اولدیغندندر که Karutze نام آلمان، ماورای بحر خزر قیرغیز- تور کنلری حیاته عائد نشر ایتدیکی سیاحتنامه سنده «مختوم قولی نك قهرمان اشعاری» ندن بحث ایدیور. «شیخ محسن فانی» بلکه «مختوم قولی» نك تور کن حیات جنک اورانه سنه سلی بر نظرده اولدیغنه ذاهب اولمش اولمالی که، منظومه نك «اهل سنت، یعنی سنیلر، عار ایده رک کلیورلر» معناسنده اولان ۱۳ نجی مصرعنه «اهل و عیال لرینک عرض و ناموسنی اخلال ایدیورلر» کی معنا ویریور.

«وامبه ری» نك متعدد خطالرینه «شیخ محسن فانی» طرفندن علاوه اولونان یگی خطالرندن داهای دیگر بریسی، ص ۳۷-۳۸ ده ۱۷ نومرولو «چلم کش» منظومه سنک شرحلیدر. بوتون

و ناریکه ایچمک تورکمن ایلنده اولجه عیب صایلمش . «مخوم قوی» ده بونک فنا بر عادت اولدیغی و بونک انسانک وجودینه و دینه مضر اولدیغی سویله یور . بو منظومه نیک آخرنده کی بیتی « و امبه ری » :

ایمان بر تیلکی دور کوره بر این دور * تلکی توسپا دوزمر اونده چلم کش
صورتنده یازمش و قطعاً آکلامادینی حالده غریب بر خطاً ایله ترجمه ایتمشدر [Die sünde ist ein Fuchs . . . ein Fuchs wird dort (am Tag der Auferstehung) gar nichts richten 0 Tabakraucher du! بلکه «ایمان» کله سنی «ایمان - یامان» او قومش و اوئی «کناه» ظن ایتش ؛ و مسئله یی ده یوم قیامته نقل ایتش ، «دوزمر» کله سنی ده فارسجه «دوز به دوز» دیه ظن ایتمشدر ؛ حالو که تاشکند طبعنده (ص ۷۰) «توسپا» یرینه «توسسه» یازیلش و بیتک معناسی ده : «ایمان بر تیلکی در ، انسانک کووده سی (وجودی) بر این در ، این ایچر یسنه دومان او فو و رملک اصولیه توسه مه ایدیلیر سه تیلکی این ایچر یسنده دور اما ز قاجار ، انسان ده وجودینه توتون دومان چکر کن ایمانی قاجار» دیمک اولیور . «شیخ محسن فانی» ده بو بیتده کی «ایمان» ، «کوره» کله یرینه سؤال علامتی قویتمشدر . منظومه نیک «تاشکند» طبعنده ایچه دوزمر و اولارق :

«کیفی کله عقلی هوشنک اذدیور * سونکینکی سیزدیورر ایتینک قیزدیورر
آل کوتارکین بویه ناحق بو ایشدن * فولینک کوتار جانینک کوتارر بوباشدین
ایرته قهرینک (یاخود قارینک) دولدورورلار آتشدین»

شکلنده یازیلان ۳ ، ۷ ، ۹ ، ۱۰ مصراعرینی ، «و امبه ری» یا کلیش او قومش و یا کلیش ترجمه ایتمشدر . بیتلرک مضمونی «بوتوتون ، ناریکه سکا (انسانه) بر از کیف ویرمکله برابر عقلکی ، هوشکی آلیر ، کیمکریکی زونقلاتیر ، آغریتیر ، وجودیکی قیزدیورر ، باره ک (فول = پول) اسراف اولور ، جانک یانار («کویمک» مصدری افلاس ایتک و یا تمق معنارنده قوللا ییلور) یارین قیامت ده قبرکی (یاخود قارنکی) ده آتش ایله دولدورورلر ، و از کچ بویه فنا ایشدن» دیمکدر . «و امبه ری» ایسه «کیفی» کله سنی «کیفی» او قویهرق فارسجه «کفت» و «کب» معناسنده ، «سونکینکی» کله سنی «سیکنکی» او قویهرق Pens معناسنده ، «فولنکی» کله سنی «یلنک» ، «بیل» او قویهرق Iende دیه ترجمه ایتمشدر . «شیخ محسن فانی» بک ده بو خطالری تکرار ایتش [شیخ محسن ده ۶ نجی مصراع دوشمش] ، فقط منظومه نیک عمومئی آکلامق خصوصنده «و امبه ری» دن داها بویوک خطالری ایتمشدر . «و امبه ری» بو منظومه نیک

توتون، نارکیله ایچه نلرک علمینه یازیلدیغنی کوزل بیلور؛ آیری مصراعرلرک ترجمه سنده کی خطالره رغماً هیئت عمومیه سیله منظومه یی طوغرو آ کلابور. و «چلیم کش» کلمه سنی توتون ایچین، پدپو ایچین (Tabakraucher, eigentlich Pfeifraucher) دییه ایضاح ایدبور [منشائی بکا معلوم اولمایان بو «چلیم» کلمه سنی وامبه ری «صوپدپوسی» (Wasserpfeife) معناسنده «چقنا ایچه» کله دییه شرح ایدبور، رادولوفده (لغت III ۲۱۳۷) ده اویله در] وهریتک صوکنده خطاء «چلیم کشی» دییه «ی» ایله یازیلان کله یی طوغرو اولارق Tabakraucher دییه ترجمه ایدبور. «شیخ محسن فانی» ایسه تمام عکسنه «چلم» کلمه سنی «چلم، چالیم، عجب ونخوتدن کنایه، ولاتمش فی الارض مرحا انک لن تخرق الارض ولن تبلغ الجبال طولاً» دییه ایضاح ایدبور؛ وص ۱۲، نومرو ۱۷ ده بوتون بو منظومه نك مضموننی یا کایش آ کلابورق: «عجب ونخوتله متصف اولان بر آدمک حیات دنیا و آخرتده اوغرایا جفی شدائی آ کلابور» دیبور. «شیخ محسن فانی» کتابنک باشنه [ص ۳ - ۱۵] بر مقدمه علاوه ایدرک بونده شرق تورکجه سندن، تورکنلردن، و مختوم قولی اثرینک قیمت ادبیه سندن بحث ایتمش و منظومه لره قیصه برقرارا قته ریستیک یازمشدر. بو کاکوره «مختوم قولی نك اناری نوایی، امیر (عمرخان)، مونس خوارزمی کی شاعرلرک، احمد یسوی، الله یار کی متصوفلرک اثرلرله قابل مقایسه دکلد. مختوم قولی لایموت شاعرلردن حساب اولونماز؛ طبیعتک آغوش تنهائیسندن یاشامش و اولمش بر آدامدر. لسان و شخصیت اعتبارله بر موقعی وارسه ده، یالکز احمد و یوسف، زر قوم شاه، کور اوغلی، سید بطل حکایه لری کی اثرلر صیراسندن صایلا بیلور؛ مع مافیه مختوم قولی بعض علوی حساره ده بیکانه اولماشدر و بونده احمد و یوسف قصه سنده کی کی قیزیلباش لری قیزمقله جهانی حیرته برافاجق قان صحنه لری وجوده کتیرمک فکرلری اولماشدر». ایشته شیخ محسن فانی نك «مختوم قولی» حقنده کی افکارینک خلاصه سی بودر. «وامبه ری» ایسه و شاعری «شیخ محسن فانی» یه نسبتاً بر آاز داهادوغرو تعریف ایتشدر (ص ۳۹۰ - ۳۹۲)؛ ظننجه هیچ مدرسه تحصیلی کورمیه ن (?) و محمد پیغمبر کی امی اولان (?) [۱]، نقشبندی طریقتنک حقیقی سیار درویشی اولان و شاعرک، «احمد یسوی»، «الله یار» و «مشرَب» لره مناسبتندن بحث ایتدکن صو کرا، خرسزلق و یغما کرلک کندیلری ایچون بیکانه واردات منبئی اولان بر جمعیت ده (یعنی تورکمنلر آراسنده) «مختوم قولی» نك خرسز لگک فنالقی حقنده شعر سویله ماسی، دنائت [۱] «مختوم قولی» تحصیل کورمش ذاتدر؛ و «خیوه» ده تحصیل ایتدیکی روایت اولونور (Samoilovic, Abdussattar kazi, p. 03).

و آج کوزیلدیکی عادت ایدینهن ، غارت وقتلی صنعت ایدینهن بو وحشیلره توتون ایچمه‌نک حفظ صحته موافق اولماسی حقنده نصیحتلرده بولونمسی کندی حسابنه پک کولنج اولدیغنی، مع مافیة مختوم قولى آثارینک «وحشی تور کمنلره» تأثیر ایتدیکنی، حتی اونک دیوانی اوقونورکن تور کمنلرک «شیعه - قیزیلباش» اسیرلرینه قارشى بيله ملايم معامله کوستردکارینی «سویله‌بور. «مختوم قولى» تورکمن قبائلنک جنکاورلک خصوصیتلرینی توصیف ایدن بعض منظومه‌لرده سویله‌مش ایسه‌ده، بونک آنجاق محیط تأثیريله اولان برایش اولدیغنی علاوه ایدیور؛ یوقسه «مختوم قولى» وامبه‌ری به‌کوره: «وحشی کوکلان تور کمنلرینک ایران عنصريله قوموشو اولارق بعضاً صالح ومسالت اساسنده اولان تماسلری دولایسیله اخلاقلری برازصلح‌پور لکه و معرفته تمایل ایتمه‌سی» نتیجه‌سنده وجوده‌کلن برصلح ومسالت درویشی در (ص ۳۹۰). «وامبه‌ری» نك مقاله‌سندن خبردار اولان «کوپریلی زاده قوادیک» ایسه (ایلك متصوفلر، ص ۱۷۹) «مختوم قولى» یی بر ساز شاعری اولقله برابر همان‌هان «احمدیسوی» تأثیرنده اولان بردرویش اولارق توصیف ایدیور. تورکمن ادبیاتی لایقيله اوکره‌نن «سامایلوویچ» ایسه، «مختوم قولى» یی ظنمجه‌لک دوغرو اولارق «خلق متفکری، خلق معلم وشاعری» صفتيله تعریف ایتش، و بونی اورتا آسیاء آذربایجان و آناتولی ده‌کی دیگر «خلق شاعرلری» ایله مقایسه ایده‌رک اوکره‌نک ایجاب ایتدیکنی ایلری سورمشدر (Z.V.O. XIX, 0126). «مختوم قولى» حقیقتاً معلم شاعر اولقله برابر «خلق متفکری» در. «سامایلوویچ»، مختوم قولى به‌منسوب اولان اثرلرک هپسی ده فی‌الواقع اونک اثری اولوب اولمادیغنی مسئله‌سنه پک زیاده اهمیت ویریور و بعض شعرلرینی دیگر تورکمن خلق شاعرلری آثاريله قارشیلادیریریور (Z.V.O. XIX, 0126 حاشیه 5، و 126-135 XXII). خیره تورکمنلرنده حتی اوزبکلرنده ده «مختوم قولى اوقومق»، «تورکمنجه حکمتلی موعظه شعرلری اوقومق» معنا‌سنده قوللانیلیور. بوندن دولای «مختوم قولى» به نسبت ایدیلن منظومه‌لرایکی به تقسیم ایدیلرک اوکره‌نیلمه‌لیدر. بری، «کوکلان» قبيله‌سندن اولان «مختوم قولى بن دولت منلا» نك بالذات کندیسنک انشا ایتدیکی اشعارینی تعیین ایتکدر. احتمال بو ذاتک کندی عصرنده یازیلان دیوانی ده بولونابیلر. «شیخ نعمه‌الله ولی، احمد یسوی» کبی خلق اولیاسنه نسبت ایدیلن اشعار و آثار میانندن فی‌الواقع اوزاتلرک کندی اثرلری اولانلرینی آیروب بیلیمک نه‌قدر مشکل ایسه، «مختوم قولى» اثرلرینی بویولده تفریق و تدقیق ده، یکی بر شاعر اولماسنه رغماً، ایچجه مشکلدنر. مع مافیة بومسئله آیری برمشغله تشکیل ایده‌بیلر. مسئله‌نک دیگر

شقی ایسه، خلق آغزنده «مختوم قولى» به نسبت ایدیلن پارچه لری تعییندر. بوقت «مختوم قولى» اسمی بر اسم جنس اولیور. شمدی به قدار بولونان ۲۷۹ منظومه نك وداها بولوناچقلا رینك پك چوغی بلكه بوجه دندر. خلق آغزنده، اسلام روحنده «مختوم قولى» وزن و طرزنده کی حکمتلی شهرلك اکثریمی اوکا نسبت ویریه یلور. برنجی «مختوم قولى» یی «یعنی مختوم قولى بن دولت منلا» یی، بزمع الاسف پك آز یلیورز؛ ایکنجی نوع «مختوم قولى» ایسه تورکن خلقنه سیاسیات، حکمیات، نصایح اوکره تیور؛ هندستانله تورکستانی مقایسه ایدیور؛ عااله حیانتندن، عشرت حیانتندن بحث ایدیور. «آبادی خرابی دوزی دریاسی» یوز قرق آلتی مك آغاچ (فرسخ) بولور بودنیا «دیهرلك جغرافیا اوکره تیور. خلقت و خرابی عالمند، قیامت و دجال دن بحث ایدیور. بومظومه لر، «صامایلو و یچ» كده دقت ایتدیكى كی (Z.V.O. XXII 135) «فرغانه» ده بولونان دیوانلرده اولدینی كی، شمالی قافقاسیاده کی «استاوروپول» تورکمنلرنده ده موجوددر. بونوع مختوم قولى اشعارى دینی اولمله برابر «مشرّب» ویا «احمد یسوی» کی خالص تصوف اثری و درویش اشعارى دکلدر. بو بر خلق دین و اخلاق معلمی، خلق فلسفیانى معلمی در. او، «وامبهرى» نك تصور ایتدیكى كی ایرانله تماس نتیجه سنده اخلاقى صلح و مسالته میل ایدن درویش دكل، بلكه، تورك اولیلاری تعلیماتندن ملهم اولارق دینی تعلیمات و نصایح سویله مكله برابر خلقك ملی محاربه لرنده روح ویرنجی و مشاورى اولان شاعریدر. بونك نظرنده ایمان و محافه الله ایله جنكاورلك و حربده خونخوارلىق، یالکیز «قابل جمع» اولمله قالمایوب «لازم جمع» اولان شیردر. «مختوم قلى»، تورکمنلر ایچنده، اسکی «معین المريد» مؤلفی «شیخ شرف» ك یرینی طوتمش، و عصری یاقین اولماسنه رغماً، کیتدجكه، اسکی تورکلك «ایر قیل خواجه، ددم قورقوت، آسان قایغو» کی افسانوی خلق فیلسوفی شکلی آلمایه باشلامشدر. ملتك بعض خطیئه لر نتیجه سنده روس اسارتنه دوشه جکنى، «آسان قایغو» نوغای و قیرغیزلره ناصل خبر ویرمش ایسه، قیامتك نه وقت قوپاجغنی «شیخ نعمة الله ولی» تاجیکلره ناصل سویله مش ایسه، بونلرك هپسنى «مختوم قولى» نكده تورکمنلره عینی صورتده خبر ویردیكى سویله نیور. ایشته بو نقطه نظرندن، «مختوم قولى»، تورکمنك دینیاتى، حکمیاتى، ماضییه و استقباله نظرلرینی وعموماً حیات فلسفه سنى اوکره نمك ایچون مهم ماخذدر؛ و بو خلق شاعری و اونك نامی اطرافنده تمرکز ایدن تورکمن خلق فلسفیانى حقدنه، «وامبهرى» نك نشر ایتدیكى ۳۱ منظومه یه باقارق حکم چقارمق دوغرو اولماز.

«شیخ محسن فانی» کتابنك شو موضوع بحث اولان مقدمه سنده، شرق چغتای املاسنك غربی تورك املاسنه نسبتاً داها دوز کون و مطردا اولماسندن بحث ایدیور که، غرب تورکجه سنده کی

املا اطرادسز لغتک اساس سبیلری غرب مستشرقینی آثارنده (مثلاً «زالمان»ک مقاله لرنده) ایضاح ایدیلشکن، غرب تورک لرینک کنیدیلری طرفندن لایقوله دقت ایدیلهرک اوکره نیلمه مش اولدیغندن، البته شایان دقت وشایان تحسین در. فقط بو محثده ده (ص ۸) «املا اطرادسز لئی» نک سبیلرندن بزی اولقی اوزره کوستردیکی «قواعد عثمانیه مؤلفارینک کنیدی لسانلرندن زیاده عرب وعجم دیل لرینک قاعده لرینه واقف اولملری» نک کویا «قبول اسلام ایدن ملت لک لسانلری اوزرینده عربجه نک تأثیری» ندن باشقه برشی اولدیغنی ادعا ایتمه سی کی تضاد لر واردر. «شیخ محسن فانی»، عین صحیفه ده، عموماً تورکیه ده پک مقبول اولان و اکثریا هیچ بر اساسه مستند اولمایان «علم انساب لغویه» یی و یالکز بعض تلفظ مشابهلرینه باقارق جهانده کی اکثر السنه نک تورکجه دن تورمه مش اولدیغنی و بوتون اساطیر یونانیه و خرافات اولینده کی تعبیراتک و بوندن استدلالاً مدنیت قدیمه نک تورک دیلندن و تورک عالمندن اقتباس ایدیلدیکنی اثبات یولنده کی تجربهلری پک اعلالانکار ایدیور؛ فقط کنیدیسنک ص ۳-۴ ده «باخشی» کله سی [که بو سوز محقق سانسکر تچه در] ایله، ص ۲۶ ده «کورک»، ص ۴۸ ده «تانک» کله لرینک اشتقاقاتی حقنده کی اوزون اوزادی مطالعه لری، و هیچ آ کلاشیلمایان بریتده کی (ص ۳۹) مجهول و بلکه «وامبه ری» طرفندن خطا او قونمش و یازیلش اولان «اولی» کله سنی «چغتای، یاقوت، قویال، چو و اش، آذری» لهجه لرله مقایسه یه قالدیشاسی، ینه تنقید ایتدیکی او «علم انساب لغویه» مقسبلری یولندن چیقامادیغنی کوستریور.

تورکیه ده علمی مقصدله تورکیاته عائد یازیلان برائر آله آلدینی وقت، ایلك اول کوزه چاربان جهت، هیچ اولما زسه تورک قوملری لساننده نشر اولونان آثاری جامع برکتبخانه نک بولونماه سی، و دیگر طرفندن ده، دیگر شرق اولکهلرنده کی کی تورکیه ده چالیشان عالمرک ده یالکز منفرد اولارق چالیشمالری، و علومک متعدد شعباتی شویله دورسون حتی برفن یولنده چالیشانلر آراسنده بیله تشریک مساعی اصولنک موجود اولماسی و اوکا سوق ایدن مؤسسات علمیه نک عدم موجودتی در. یوقسه، برائر اوزرنده بوقدر امک صرف ایتمکدن چکیمه ین مستعد و مقتدر ذوات موجود ایکن، بوقیمتلی وقتلرک و بوامک لرک بیهوده یره برطاقم نداخللره، تکرارلره صرف اولونه رق هدر اولوب کیمه سندن اجتناب ایتک البته ممکن اولوردی. ایشته، یالکز بوحقیقتی آجی مثاللرندن بریله کوسترمک ایچون، «شیخ محسن فانی» نک یوکوچوک اثرینی بوقادار تفصیلاتیه تحلیل ایتدم.